

Primárna prevencia a programy prevencie drogových závislostí v podmienkach ZŠ v Slovenskej republike

Ingrid Emmerová

Kľúčové slová: drogy, toxikománia, prevencia, koordinátor prevencie, programy prevencie drogových závislostí

Deti, žiaci základných škôl predstavujú veľmi rizikovú skupinu vo vzťahu k drogám. Sú ovplyvniteľní svojimi rovesníkmi, ale aj dílermi, ktorí v nich vidia ľahký zárobok a najmä perspektívnu klientelu. Počet mladých ľudí, a žiaľ aj detí, závislých na drogách z roka na rok stúpa. Podľa odborníkov (Šinka a kol., 2002) môžeme očakávať pokles veku konzumentov pri prvom kontakte s drogou či pri prvej konzumácii drogy, bude sa zvyšovať užívanie syntetických drog v rámci mládežníckych zábav. Tým narastá potreba účinnej prevencie (čiže predchádzania drogovým závislostiam) a najmä primárnej prevencie, ktorá kladie dôraz na tie skupiny detí a mládeže, ktoré ešte neprišli do kontaktu s drogami. Jej realizátormi sú škola, rodina, mimoškolské zariadenia a masmédiá. Pre spoločnosť je najefektívnejšia primárna prevencia, ktorá má prebiehať už od útleho veku dieťaťa.

Národný program boja proti drogám do roku 2003 s výhľadom do roku 2008 (MV SR, 2000) vymedzuje tieto ciele v oblasti výchovy a primárnej prevencie:

- systematicky podporovať vo výchovno-vzdelávacom procese zdravý spôsob života a duševné zdravie;
- pokračovať resp. iniciovať nové ciele preventívne programy v školách a v zariadeniach pre voľnočasové aktivity a umožniť deťom a mládeži zmysluplné využívanie voľného času;
- využívať okrem tradičných spôsobov preventívnej práce typu prednášok, náučných filmov, brožúr či letákov aj moderné spôsoby vyjadrenia, médiá a techniku, ktoré oslovia a zaujmú deti a mládež;
- pre zvyšovanie prosocálnej orientácie mladých ľudí viac využívať pozitívny vplyv rovesníckych programov;
- zamerať sa predovšetkým do oblasti a prostredia inštitucionálnej výchovy s cieľom zvyšovať humanizáciu školského prostredia i výchovných zariadení a podporovať vznik záujmovo-vzdelávacích, poradenských a špeciálne výchovných školských zariadení pre deti a mládež experimentujúcu s drogami.

V oblasti masmediálnej politiky je nevyhnutné venovať zvýšenú pozornosť novým komunikačným médiám (napr. Internetu, multimediálnym nosičom dát), ktoré sa môžu stať nosičmi práve tak pozitívnych, ako aj negatívnych informácií zasahujúcich najmä mládež.

Osobitné miesto na našich základných školách patrí koordinátorom prevencie – učiteľom, ktorí fundovane zastrešujú, koordinujú a usmerňujú aktivity v rámci prevencie. Pedagogicko-organizačné pokyny pre školy a školské zariadenia a orgány verejnej správy v školstve na školský rok 2003/2004 odporúčajú stanoviť v školách funkciu koordinátora prevencie drogových závislostí a iných sociálno-patologických javov, ktorého úlohou bude v spolupráci s vedením školy iniciovať preventívne aktivity a koordináciu prevencie ako integrálnu súčasť výchovno-vzdelávacieho procesu.

Koordinátor prevencie má vymedzené tieto úlohy (Slovíková a kol., 2000, s. 17):

- Plní úlohu školského poradenstva v otázkach prevencie drogových a iných závislostí.
- Osobitnú pozornosť venuje žiakom zo znevýhodneného sociálneho prostredia (ohrozeného sociálnou patológiou), u ktorých je zvýšené riziko vývinu sociálno-negatívnych javov, vrátane drogových závislostí.
- Zabezpečuje koordináciu prevencie ako integrálnej súčasti výchovno-vzdelávacieho procesu. V rámci aktivít školy poskytuje preventívno-výchovné konzultácie žiakom a ich zákonným zástupcom.
- Sprostredkúva prepojenie školy s preventívnymi, poradenskými a inými odbornými zariadeniami a mimovládnyimi organizáciami zaoberajúcimi sa prevenciou.
- Koordinuje a metodicky usmerňuje preventívnu protidrogovo-výchovnú a informačnú činnosť pedagogických pracovníkov v škole pri dlhodobom systematickom sledovaní a hodnotení vývinu žiakov ohrozených drogovou závislosťou a inou sociálnou patológiou.
- Informuje žiakov, ich rodičov (prípadne zákonných zástupcov) o činnosti preventívnych poradenských a iných odborných zariadení, o možnostiach prevencie drogových a iných závislostí.
- V rámci svojej preventívnej činnosti úzko spolupracuje s výchovným poradcom v škole a s príslušným centrom výchovnej a psychologickkej prevencie a PPP, ktoré poskytujú metodickú pomoc.

V podmienkach základných škôl sa v Slovenskej republike realizujú viaceré programy prevenčnej práce, k najzaujímavejším patria: peer programy, „Škola bez alkoholu, drog a cigariet“, Kým nie je príliš neskoro, „P. A. N. D. A.“, S. Shapiro – Zdravý životný štýl, „Školy podporujúce zdravie“ a preventívny projekt „Prečo som na svete rád/rada“.

Peer programy

V oblasti práce s deťmi a mládežou sa podľa osvedčených skúseností zo zahraničia uplatňujú peer programy. Ide o tzv. rovesnícky program. Peer je slovo prebrané z angličtiny a znamená seberovný. Princípom peer programu je zapojenie vopred pripravených rovesníkov.

Peer program sa definuje ako: „Program s aktívnou účasťou rovesníkov. Patrí medzi najúčinnéjšie formy prevencie, je vhodný nielen pre mladých ľudí, študentov a žiakov, ale i niektoré profesie. Absolventi kurzov peer programov aktívne pôsobia medzi rovesníkmi“ (Ondrejkovič a Poliaková, 1999, s. 348). Peer programy sú považované za najúčinnéjšie programy prevencnej práce.

Výhoda peer programu spočíva v tom, že mladí ľudia medzi 13. a 18. rokom sa obracajú na svojich rovesníkov kvôli podpore i radám oveľa častejšie, ako k rodičom alebo ďalším významným dospelým osobám. M. Kolenčík (1997, s. 132) uvádza, že program, v ktorom sú študenti cvičení ako „peer helpers“ sa po obsahovej stránke zameriava na tieto činnosti:

- nácvik komunikačných schopností a zručností,
- cvičenia empatie, asertivity a rozhodovania,
- nácvik zručností a schopností počúvať iných,
- posilňovanie správneho sebahodnotenia, informácie z oblasti drogových závislostí a ich prevencie,
- informácie z oblasti kriminality a prostitúcie,
- informácie z oblasti sexuality človeka, výchovy k partnerstvu, manželstvu a rodičovstvu,
- informácie z oblasti pandémie HIV/AIDS.

Mladí ľudia, ktorí absolvujú peeringový program, mali by pôsobiť medzi svojimi rovesníkmi ako sprostredkovatelia informácií, mali by vedieť usmerňovať svojich priateľov a blízkych v problémových situáciách. Prípravu koordinátorov zabezpečujú Centrá poradensko-psychologických služieb, Metodické centrá, Psychologicko pedagogické poradne. Výcvikový program študentov stredných škôl vyzerá podľa Bindasovej (cit. podľa Ondrejkovič a Poliaková, 1999, s. 222–223) takto:

Učiteľ – koordinátor prevencie ponúkne žiakom či študentom vstup do desaťmesačného výcviku. Podmienkami sú súhlas rodiča aj triedneho učiteľa a prijatie štyroch deklarácií:

1. byť drogový čistý a neposkytovať drogu iným,
2. diskretnosť – zachovávanie mlčanlivosti o obsahu rozhovorov, nie o programe skupinovej práce,
3. nenásilie, verbálne aj neverbálne, tolerovať iný názor, aj keď s ním nesúhlasím,

4. presnosť, dodržiavanie času.

Skupina si vytvára svoje normy a platí „ja“ forma (každý hovorí len za seba).

Štruktúra programu výcvikových stretnutí vychádza zo základnej schémy:

1. Infoblok: o typoch drogových závislostí, komunikácii verbálnej i neverbálnej, zhubných sektách a kultoch a iné.
2. Postoje: budovanie alebo ich zmena.
3. Sociálne zručnosti: aktívne počúvanie, zvládanie stresu, asertivita, nácvik odmietania, ako sa brániť reklame a iné.

Stretávanie skupiny je pravidelné – dva dni za mesiac, víkendové sústreďenie počas štvrtroka, päťdňové letné sústreďenie v teréne. Optimálny počet frekventantov je 15, polovica prechádza do výcviku lektorských zručností. Táto skupina potom pod supervíziou prezentuje prevenciu v triedach mladších spolužiakov.

Program „Škola bez alkoholu, drog a cigariet“

Základy programu Škola bez alkoholu, drog a cigariet (Program ADC) uvádzajú Novotný a Ondrejkovič (podľa Ondrejkovič a Poliaková, 1999, s. 179 až 197). Nádejou zostáva vytvoriť malé ostrovčeky zdravia zo škôl, a to s deťmi, ktoré ešte nemajú vlastné skúsenosti s drogami. Realizátori projektu majú jediný cieľ: zavedenie protidrogovej klímy v uzavretej komunite školy.

Vo výchove dieťaťa učiteľom a rodičom je rozdiel. Učiteľ má väčšie predpoklady byť nezaujatý. Vie profesionálne definovať výchovný cieľ a kráčať za týmto cieľom bez zakolísania. Škola je tým schopná splniť základný zámer programu: vytvoriť alternatívnu klímu, ktorá ponúka premeny rizikových vzorov správania sa na správanie ochranné.

Program je rozvrhnutý na štyri časovo neohraničené obdobia, ktoré sa odlišujú cieľmi – krokmi. Pre program sa môže rozhodnúť učiteľ sám alebo aj celá škola naraz. Platí zásada, že každý môže kedykoľvek do programu vstúpiť a ľubovoľne z neho aj vystúpiť.

1. krok – Naučiť sa žiť v drogovom prostredí.

Oboznámiť učiteľov s protidrogovou problematikou, motivovať ich k realizácii programu. Presvedčiť všetkých, že toxikoman nie je náš nepriateľ, ale chorý, ktorý potrebuje našu pomoc. Naučiť žiakov prijať narkomanov ako nevyhnutnosť, s ktorou sa treba zmieriť.

2. krok – Pochopiť, kto som, kam chcem ísť a za koho som zodpovedný.

Vybrať vhodných žiakov (s vyhraneným odmietavým postojom k drogám, s dobrým študijným prospechom, pohybovo zdatných, vnútorne vyrovnaných, nekonfliktných) a založiť skupinu Zóny M. Minimálny počet štyria

žiaci, maximálny osem žiakov. Je dôležité naučiť ich samostatnému protidrogovému správaniu a rozhodovaniu.

3. krok – Mŕtve deti už našu pomoc potrebovať nebudú.

Naučiť skupinu Zóny M pomáhať rovesníkom, ktorí potrebujú radu a pomoc. Zapájať do programu aj ostatných učiteľov. Spolu s deťmi sprostredkovať rodičom informáciu o drogách. Vytvoriť protidrogovú atmosféru na škole.

4. krok – Prijatie ochranného správania. Nová alternatíva.

Každá škola si musí určiť vlastné prístupy a nové tradície. Tradície dajú primerané sebavedomie absolventovi školy.

Program „Kým nie je príliš neskoro“

Autorom projektu Kým nie je príliš neskoro je belgický preventista Ernst Servais. Pri realizácii tohto projektu sa vychádza z toho, že prevencia musí zasiahnuť rôzne sféry života, a to školu, rodinu, voľný čas.

Servais (1994, s. 48) uvádza ciele prevencie závislostí v materských školách a na základných školách:

- spoznať príslušnú životnú situáciu a preskúmať ju;
- prispôbiť pedagogickú koncepciu;
- hľadať spolupracovníkov, školiť aktérov;
- vypracovať didaktický materiál;
- preskúmať účinnosť.

Prevenčná aktivita sa má vzhľadom na vek zamerať na určité časti a žiak si má osvojiť veku primerané postoje a schopnosti.

12 až 13 rokov – postoje k nikotínu:

- kriticky spoznať dôvody, ktoré vedú ľudí k fajčeniu; vedieť odolať tlaku skupiny, čo zahŕňa:
- vedieť povedať nie;
- mať protiargumenty;
- vedieť ich sformulovať a vyjadriť;
- vedieť nájsť a uskutočniť alternatívy;
- vedieť obhájiť svoje vlastné pozitívne chápanie zdravia.

13 až 14 rokov – postoje k alkoholu; nikotín a reklama; nikotín a emancipácia; postoj k určitým liekom:

- byť odolný voči reklame;
- vedieť rozlíšiť medzi reklamou a vlastnými potrebami;
- vedieť odhaliť skutočné dôvody, keď chcú mladé dievčatá fajčiť;
- vedieť zaujať osobné stanoviská k tabakovej reklame a k reklame všeobecne;

- vedieť zaujať osobné stanoviská v osobnom živote;
- vedieť kriticky spoznať zmysel širokej verejnej reklamy farmaceutického priemyslu a vedieť prehliadnúť mechanizmy tejto reklamy;
- umocniť, že každý je zodpovedný za svoje zdravie;
- vedieť zniesť malé frustrácie.

14 až 15 rokov. – závislosť; postoje k ilegálnym drogám:

- žiak by mal byť schopný rozoznať či už konzumuje zákonom povolené drogy, aby si vyriešil problém;
- mal by vedieť rozlíšiť, pri akej príležitosti sa chce skupine prispôbiť a kedy sa chce od nej dištancovať;
- vedieť urobiť malé osobné rozhodnutia;
- pri problémoch by mal vedieť nájsť iné riešenie než drogu.

15 až 16 rokov:

- zaujať kritický postoj k priateľom, ktorí ponúkajú drogy;
- vedieť sa vyhnúť prostrediu, v ktorom mládež berie drogy;
- vedieť aktívne prežiť voľný čas;
- vedieť riešiť osobné konflikty bez drogy.

16 až 18 rokov:

- platí to, čo sme skonštatovali pri ostatných vekových skupinách;
- vedieť sa zaktivizovať namiesto uzavretia sa do seba;
- vážiť si skutočné hodnoty;
- mať a zastupovať vlastné stanovisko;
- naučiť sa riešiť konflikty.

Servais tiež poukazuje na včlenenie prevencie do bežného vyučovania, napr. do predmetov materinský jazyk, cudzí jazyk, biológia, dejepis, a zdôrazňuje, že primárna prevencia sa v žiadnom prípade nesmie stať vyučovacím predmetom. Tým by sa naň vzťahovali podmienky ako skúšanie a hodnotenie, žiakom by sa znížila možnosť výberu učiteľa-dôverníka. Pri takomto včlenení sa učebná látka zaktualizuje a takto chápaná prevencia si nevyžaduje priveľa času, ale skôr iný štýl výučby.

Prevenčná akcia nesmie zostať izolovaná. Sprievodné akcie musia prebiehať v tej istej obci, u rodičov, v mládežníckych kluboch, v podnikoch atď. Mládež potom lepšie pochopí, že drogy sú spoločenským problémom a že podmieňujú stálu zodpovednosť každého jednotlivca.

Servais (1994, s. 25–27) zdôrazňuje dodržiavanie desiatich zásad:

1. Zasiahnúť 3 faktory: druh požitej drogy, konzument a prostredie.
2. Zamerať sa na všetky drogy, nielen ilegálne.
3. Nielen informovať, ale zasiahnúť celého človeka.

4. Pôsobiť celospoločensky.
5. Ohraničiť pole pôsobnosti.
6. Preventívnu prácu majú vykonávať ľudia nielen z centra, ale aj osoby z rôznych sfér.
7. Všetky osoby zapojené do prevenčnej akcie musia byť vyškolené.
8. Pracovať v skupinách je výhodnejšie, umožňuje výmenu názorov a vzájomnú podporu.
9. Poznanie aktuálnej situácie je nevyhnutné.
10. Preskúmať účinnosť – kontrola práce v každej fáze.

Program „P. A. N. D. A.“

Americký program „Prevent and Neutralize Drug and Alcohol Abuse“ preložili a upravili D. Kopčanová a G. Kopčan. Program P. A. N. D. A. (Prevencia a odstránenie drogovej a alkoholovej závislosti) uvádzajú aj Orosová a Schnitzerová (2000, s. 53–57). Ide o dvojfázový výchovný program drogovej prevencie pre žiakov šiesteho až ôsmeho ročníka. Prvá fáza pozostáva z účasti žiakov v trojdňovom tábore, v druhej fáze žiaci v skupinkách PANDA môžu rozvíjať (po absolvovaní tábora) svoju aktivitu v drogovej prevencii. Žiaci počas pobytu v trojdňovom tábore získajú základné faktické a teoretické informácie a tiež alternatívy k užívaniu drog.

Cieľom školských skupiniek PANDA je používať pozitívny nátlak sebe-rovných a posilňovať rozhodnutie svojich priateľov zostať bez drog. Ide o poskytnutie presných informácií o alkohole a iných drogách, rozvíjanie a podporovanie zdravého spôsobu života a podporovanie alternatív nahradzujúcich užívanie drogy. Tento program tiež pomáha mladým ľuďom zistiť, či sa už drogy stali pre nich problémom.

Program P. A. N. D. A. akcentuje podporu ako formu pomoci.

Program S. Shapiro – Zdravý životný štýl

Program S. Shapiro – Zdravý životný štýl sa presadil v príprave učiteľov ZŠ v najmasovejšom meradle. Program ponúka učiteľom pomôcku pri uvádzaní zdravotnej výchovy v škole pre žiakov vo veku od 10 do 14 rokov. Osnova programu pozostáva z piatich častí:

- správna výživa,
- alkohol a drogy,
- tabak,
- sexuálny život,
- AIDS.

V každej z nich sú spracované východiská pre učiteľov, práca s rodičmi, plány a postupy, práca s verejnosťou. Osnova tejto metodiky je spracovaná tak, aby ju učiteľ mohol uplatniť pri výučbe rôznych predmetov (napr.

v etickej, náboženskej, občianskej výchove, biológii), ako aj v mimoškolskej prevenčnej práci.

Program „Školy podporujúce zdravie“

Program „Školy podporujúce zdravie“ je príkladom komplexného prístupu. Do programu je zapojených viac ako 988 škôl (Slovíková a kol., 2000, s. 5).

Koncepcia vychádza zo zdravotno-výchovného programu, ktorý prebieha na dvoch úrovniach:

1. všeobecného pozitívneho postoja k podpore zdravia,
2. špecifického súhlasu učiť sa o otázkach zdravia.

Preventívny projekt „Prečo som na svete rád/rada“

Od školského roku 1994/95 sa realizuje preventívny projekt Prečo som na svete rád/rada. Autorkou, hlavným garantom a realizátorom projektu je I. Hupková z Národného osvetového centra v Bratislave.

Projekt sa realizuje v dvoch rovinách – ako celoštátna tematická výtvarná súťaž a ako putovná celoštátna výstava najlepších výtvarných prác projektu.

Súťaž je určená pre dievčatá a chlapcov vo veku 14–18 rokov, kde vyjadrujú svoj postoj k drogám, užívaniu a závislosti. Do projektu sa zapojili aj študenti z Fínska, Talianska a Uzbekistanu.

Ciele projektu sú:

- zdôrazniť význam primárnej prevencie drogových závislostí;
- prostredníctvom ponuky alternatív prispieť k posilňovaniu zdravého životného štýlu bez drog;
- posilňovať hodnotový systém a orientáciu mladých ľudí v smere prosociálneho správania na princípe rovesníckeho správania;
- pôsobiť na vytváranie aktívneho protidrogového postoja;
- putovným celoslovenským charakterom výstavy iniciovať iné aktivity, orientované na zdravý životný štýl bez drog;
- rozvíjať spoluprácu so zahraničím formou participácie na projekte.

Z hľadiska ďalšieho smerovania projektu uvádza jeho autorka Hupková (2002), že aj v budúcnosti sa zaradí medzi neformálne celoročné aktivity, zacielené na primárnu, univerzálnu prevenciu závislostí detí a mládeže.

Iné programy a projekty prevencie

Vhodným doplnkom prevenčnej práce na základnej škole je kniha Claire Raynerovej „Nenič svoje múdre telo“. Adekvátnym spôsobom vysvetľuje, aké škody môže narobiť droga.

Pre žiakov druhého stupňa je určený preventívny poradenský program „Cesta k emocionálnej zrelosti“, ktorý je zameraný na prevenciu formou posilňovania osobnosti a pomoci pri emocionálnom dozrievaní pomocou cvičení a modelových situácií.

Učítelia druhého stupňa majú tiež k dispozícii doplnkové učebné texty „Ako poznám sám seba“.

Učiteľov základných škôl oslovil aj preventívny program „FIT IN“, ktorý vznikol v roku 1990. Pod vedením primára K. Nešpora ponúka preventívne aktivity špecifickým cieľovým skupinám, najmä deťom a dospelujúcim, rodičom, pedagógom. Tento program vychádza zo skutočnosti, že spolupráca medzi ľuďmi, ktorí žijú zdravo a sú vekom blízki tým, pre ktorých je prevencia určená, je účinná. O málo mladší spolužiaci budú veriť svojim starším spolužiakom viac, než ľuďom starším o jednu alebo dve generácie. Práve títo sa dokážu viac vcítiť do ich situácie a myslenia.

Program FIT IN je rozčlenený do 10 modulov: o motivácii a brainstormingu; o návykových látkach; lepšie možnosti; čo poradiť, keď má niekto problémy; sociálne zručnosti, zručnosti sebaapresadenia a zručnosti odmietania; reklama a ako sa jej brániť; ako prežiť v doprave; prevencia násillia a zvládanie konfliktov; umenie počúvať, umenie hovoriť, umenie presvedčiť; spoločnosť to sme i my.

Začať s profylaxiou by sa malo už u detí predškolského veku. Východiskovým programom môže byť projekt *Sladkosti závislostou*. Neobmedzená konzumácia sladkostí môže posilňovať riziko neskoršieho ochorenia – závislosti. Cieľom tohto projektu je naučiť deti prekonávať drobné i väčšie frustrácie zdravia nepoškozujúcimi spôsobmi.

Záver

Toxikománia v súčasnosti predstavuje jeden z najzávažnejších sociálno-patologických javov detí a mládeže. Prevencia drogových závislostí musí prebiehať sústavne a za spolupráce všetkých zainteresovaných činiteľov, ktorým problém drogovej závislosti nie je ľahostajný, hlavne rodičov a pedagógov, ale aj občianskych združení, zamestnávateľov a iných subjektov za koordinačného pôsobenia odborníkov z centier výchovnej a psychologickkej prevencie. Mimoriadne aktuálna je požiadavka permanentného vzdelávania pedagogických pracovníkov v oblasti prevencie drogových závislostí a tiež zvýšenie výchovnej funkcie školy, najmä smerom ku žiakom pochádzajúcim z rizikových rodín.

Literatúra

- HUPKOVÁ, I. Preventívny projekt Prečo som na svete rád/rada. In *Kultúra a primárna prevencia drogových závislostí*. Mimoriadna príloha č. 2. Bratislava: NOC, 2002, s. 19–20.
- KAŠPAROVÁ, Z., HOUŠKA, T., UHEREKOVÁ, M. *Ako poznám sám seba?* Metodická príručka k učebnému textu pre žiakov 5.–9. ročníka základných a 1.–4. ročníka gymnázií s osemročným štúdiom. Bratislava, 1998, 55 s. ISBN 80-968002-1-3.

- KOLENČÍK, M. Vytváranie a pôsobenie peer skupín mládeže v rámci výchovy k pro sociálnosti. In *Quo vadis výchova?* Bratislava: Iuventa, 1997, s. 130–136. ISBN 80-88893-15-1.
- Národný program boja proti drogám do roku 2003 s výhľadom do roku 2008.* Bratislava: Tlačiareň MV SR, 2000.
- NEŠPOR, K., FISCHEROVÁ, D., CSÉMY, L., PERNICOVÁ, H. *FIT IN 2001 PLUS.* Praha: Sportpropag a Besip, 1996, 119 s.
- ONDREJKOVIČ, P., POLIAKOVÁ, E. *Protidrogová výchova.* Bratislava: Veda, 1999, 356 s. ISBN 80-224-0553-1.
- OROSOVÁ, O., SCHNITZEROVÁ, E. *Prevenencia drogových závislostí.* Košice: UPJŠ, 2000, 236 s. ISBN 80-7097-395-1.
- Pedagogicko-organizačné pokyny pre školy a školské zariadenia a orgány verejnej správy v školstve na školský rok 2003/2004.* Bratislava: MŠ SR, 2003, 48 s.
- SERVAIS, E. *Kým nie je príliš neskoro.* Bratislava, 1994, 296 s.
- SLOVÍKOVÁ, M., PÉTIOVÁ, M., LANČARIČ, A., GÜRTHOVÁ, A. *Prevenencia drogových závislostí v rezorte školstva.* Bratislava: ÚIPŠ, 2000, 52 s. ISBN 80-7098-237-3.
- ŠINKA, F., a kol. *Aktuálne informácie z prevencie kriminality.* Bratislava, 2002. <http://www.minv.sk/prevencia>

EMMEROVÁ, I. Primárna prevencia a programy prevencie drogových závislostí v podmienkach ZŠ v Slovenskej republike. *Pedagogická orientace* 2003, č. 4, s. 73–82. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: PhDr. Ingrid Emmerová, Pedagogická fakulta UMB, katedra pedagogiky a sociálnej práce, Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica, iemmerova@pdf.umb.sk